

FILOZOFICKÉ OTÁZKY LOGIKY (XII)¹

Ján SZOMOLÁNYI

IV.4. Konštruktivistická filozofia N. Goodmana

Goodman verí, že filozofia dosiahla taký stupeň svojho rozvoja, keď v nej prevládajúci nesystematický spôsob výskumu možno nahradiť rigoróznym a systematickým postupom. Predmetom filozofie by mala byť konštrukcia takých formálnych systémov, ktoré sú interpretovateľné v termínoch mimologických pojmov prirodzeného jazyka. Sám sa zaraďuje do filozofického prúdu, za ktorého hlavné dielo považuje Carnapovo dielo *Der Logische Aufbau der Welt*. Preto mnohé z hlavných postulátov jeho filozofie možno nájsť v práci [9], ktorá je nielen obhajobou Carnapových *Aufbau*, ale aj akýmsi jeho vlastným manifestom.

Najčastejším terčom kritiky Carnapovho diela je fenomenalistický charakter pojmovej bázy jeho systému, ktorú tvoria tzv. „Elementarerlebnisse“. Rozšírenou námietkou proti fenomenalizmu je jeho údajná neúplnosť. K nej sa neskôr priklonil aj Carnap v zmysle tvrdenia, že fenomenalistický systém nemôže na rozdiel od fyzikalistického obsiahnuť celú vedu. Podľa Goodmana nie je neúplnosť v uvedenom zmysle sama osebe nejakou významnejšou prekážkou výstavby filozofického systému na fenomenalistickej báze. Pôvodné Carnapovo presvedčenie o tom, že ním vybraté základné prvky sú postačujúce na vybudovanie úplného systému, bolo síce unáhlené a neutržateľné, ale jeho omyl nie je podľa Goodmana väčší ako omyl tých, ktorí predpokladali, že Euklidova geometria je postačujúcou základňou úplnej geometrie roviny.

Občas sa vyskytuje tvrdenie, že fenomenalistický systém, už či úplný, alebo neúplný, je epistemicky neadekvátny, pretože nesprávne opisuje poznávací proces. Javové udalosti a vlastnosti nie sú podľa tohto náhľadu pôvodnými prvkami poznania, ale sú produktmi umelej, značne prešpekulovanej analýzy, takže fenomenalistický systém dáva značne deformovaný obraz o skutočnosti. Každý takýto pohľad – argumentuje Goodman – stojí na predpoklade, že otázka charakteru originálnych prvkov poznania je jasná a definitívne zodpovedaná. Keďže však každý opis je sám osebe istým kognitívnym usporiadaním, je ťažké povedať, ako vyzerá pôvodná kognitívne neusporiadaná skúsenosť. Goodmanova odpoveď na námietku, že fenomenalistický systém nie je pravdivým obrazom poznávacieho procesu znie: Takýto systém ani nemôže byť v uvedenom zmysle pravdivý.

Fenomenalizmu sa ďalej vyčíta jeho údajná nevýhodnosť oproti fyzikalizmu vo funkcii poznávacej bázy. Poukazuje sa na to, že i tie najbežnejšie objekty každodennej skúsenosti sú ťažko konštruovateľné zo základných prvkov fenomenalistickej

¹ Táto štúdia vznikla v rámci vedeckého projektu VEGA 7031/0041/03 *Sémantická analýza prirodzeného jazyka a aplikácie logiky*.

bázy, zatiaľ čo fyzikalistický systém, zostavený zo známych a dobre pochopiteľných prvkov dokáže lepšie narábať s objektmi vedeckého záujmu. Podľa Goodmana ide iba o zdanlivý rozdiel, obmedzený na úroveň bázy. V oboch prípadoch sa začína s neformálnym, bežne používaným pojmovým aparátom, v ktorom sa vytvárajú množiny entít úplne odlišných od obyčajných vecí. Tieto entity sú však jednoduché, uniformné a vyčerpávajúce, čo umožňuje použiť ich vo funkcii základných elementov systému. Stavebné prvky fyzikalistického systému nie sú teda o nič bežnejšími objektmi ako elementy systému fenomenalistického. V prípade fyzikalizmu ide navyše podľa Goodmana o istú zámenu, lebo časopriestorové body, ktoré tu vystupujú ako základné prvky, nie sú matematické alebo fyzikálne objekty, ale pozorovateľné predikáty. Goodman zdôrazňuje, že jeho cieľom nie je obhajoba fenomenalizmu pred kritikou fyzikalistov; chce iba upozorniť na slabiny protifenomenalistických argumentov. Systémy oboch uvedených typov sa môžu osvedčiť v uvažovanej funkcii.

Značný odpor medzi kritikmi Carnapovho systému uvedeného v *Aufbau* vzbudil tiež konštruktivismus – základná metóda výstavby tohto systému. Tento jav dáva Goodman do súvislosti s antiintelektuálnymi tendenciami vo filozofii, ktoré našli svoje vyjadrenie najmä u Bergsona. Hlavná výčitka tohto myšlienkového prúdu na adresu konštruktivistického systému spočíva v tom, že neposkytuje presný opis skúsenosti. Jeho funkciou však nie je pretvoriť alebo obnoviť skúsenosť, ale skôr ju zmapovať. A tak ako každá mapa, aj tento systém je schematický, konvencionálny, zhustený a uniformný a relevantnou otázkou na jeho adresu je predovšetkým otázka, či je použiteľný a správny v zamýšľanom smere.

Goodman obhajuje aj extenzionalizmus Carnapovho prístupu. Hlavnú príčinu odmietania extenzionálnej identity ako postačujúcej podmienky pre synonymnosť niektorými Carnapovými kritikmi vidí v nepochopení primárnej funkcie konštruktivistického systému. Táto funkcia spočíva podľa neho vo vytvorení siete vzťahov obsiahnutých v predmete skúmania, a na to je potrebná istá štrukturálna korešpondencia medzi svetom systému a svetom predsystemového jazyka. Iba v tomto zmysle možno porozumieť konštruktivistickému systému, teda chápať ho ako „štrukturálnu deskripciu“, a nie ako plnofarebný portrét reality. Extenzionálne kritérium identity teda nielenže nie je príliš slabým, ale naopak, je príliš silným kritériom. Goodman preto požaduje jeho zoslabenie v tom smere, že nie každé definiens má byť extenzionálne identické so svojím definiendom, ale že kompletný systém definiens má byť v istom zmysle izomorfný s kompletným systémom definiens.

Niektoré z chýb a omylov, ktoré nachádza Goodman v *Aufbau*, pripisuje neprepracovanosti pojmového aparátu, pôvod iných vidí v istej filozofickej tradícii, od ktorej sa Carnap nedokázal plne odpútať. Tak pri diskusii o postavení vlastností sa často predpokladá, že ak sa uvažuje o podobnosti ako o relácii medzi dvojicami vecí, ktoré majú istú spoločnú vlastnosť, potom možno definovať triedu vecí obsahujúcich uvažovanú vlastnosť ako triedu tých vecí, ktoré sú si všetky navzájom podobné. Ale ako ukázal Goodman, takéto chápanie podobnosti nezaručuje existenciu vlastnosti spoločnej všetkým veciam a v skutočnosti pomocou pojmu diadickej podobnosti nemožno zadať žiadnu uspokojujúcu podmienku.

Význam diela *Aufbau* vidí Goodman predovšetkým v tom, že uviedlo do filozofie techniku modernej logiky súčasne s dovtedy neobvyklými nárokmi na určitosť, koherenciu a striktnosť filozofického myslenia. Carnap u aplikoval na základné filozofické problémy nové metódy, iba krátko predtým úspešne rozvinuté v matematike. Revízia filozofie, ktorú prinieslo konštruktivistické hnutie, spočíva podľa Goodmana v poznaní, že hlavným cieľom filozofie je skôr opis sveta než jeho presný obraz a že analýza, presnosť a systematizácia sú skôr cnosti ako nedostatky filozofického myslenia.

Vlastný Goodmanov systém sa podobá na ten z *Aufbau* svojím všeobecným projektom. Sú dané isté primitívne binárne predikáty aplikované na veci istého druhu, tzv. základné indivíduá. Zatiaľ čo Carnapov systém bol „partikularistický“, Goodmanov je „realistický“. Základnými prvkami prvého systému boli konkrétne entity, v druhom sú to entity abstraktné. Zatiaľ čo Carnapove „Elementarerlebnisse“ sa vyskytujú iba v istom, jedinom momente, Goodmanove „qualia“ – čo sú farby, miesta vo vizuálnom poli a časové okamihy – sa môžu vyskytovať opakovane v mnohých časových momentoch a na viacerých miestach.

Ďalším rozdielom medzi spomínanými systémami je to, že Goodman využíva ako všeobecný konštrukčný systém kalkul indivíduí, a nie teóriu množín. Niektoré z primitívnych prvkov mu slúžia ako základ celého kalkulu indivíduí. Pravda, nie vždy ide o ten istý prvok. Zatiaľ čo v [13] to bola „diskrétnosť“ („Z“), inde je to „prekrývanie“ („o“) [11] alebo „časť“ [8]. Pomocou každej z týchto relácií sú definovateľné ostatné uvedené relácie, ako aj pojmy identity, súčtu, súčinu, zvyšku, rozdielu a negácie.

Jazyk kalkulu indivíduí je konštruovaný spôsobom obvyklým pre formálne systémy. Popri logickom aparáte je tu minimum primitívnych termínov, konečný počet axióm a definície, z ktorých je významná hlavne definícia identity. K tomuto všeobecnému aparátu je v [11] pridaný špeciálny pojmový aparát pre príznaky, v Goodmanovej terminológii pre qualia, ktorých je konečný počet a nemôžu teda tvoriť kompaktné série. Prvá mimologická relácia, ktorú zavádza Goodman je „Wxy“ v zmysle „x sa vyskytuje súčasne s y“, t. j., ak x je farba a y miesto, tvrdenie hovorí, že x sa nachádza v istom čase na mieste y. Ak x je čas a y farba, tvrdenie hovorí, že y sa nachádza v čase x na istom mieste. Dve *qualia* z rôznych zmyslových polí sa nemôžu vyskytovať súčasne. Relácia W je symetrická, ireflexívna a netranzitívna.

Systém SA

Na rozdiel od Carnapovho *Aufbau* použil Goodman v *Structure of Appearance* ako svoj všeobecný konštrukčný systém kalkul indivíduí, označovaný ako „systém SA“, a nie teóriu tried. Podobne ako v teórii tried aj v kalkule indivíduí je základnou operáciou binárna relácia medzi indivíduami. Nie je to však relácia „ \in “ – „byť prvkom“, ale relácia prekrývania („overlapping“) „o“. Voľne povedané, dve indivíduá sa prekrývajú, ak sa spolupodieľajú na istom obsahu. Prítom neexistuje prázdny objekt a dve disjunktné indivíduá nemajú žiadny spoločný obsah.

Pomocou relácie prekrývania sú definovateľné pojmy časti, vlastnej časti, disjunktnosti, ako aj funkcií súčtu, súčinu, negácie a vlastnosti atomickeosti.

Definície:

„ x je časť y “:	$\bar{x} < y =_{df} (\forall z)(z \circ x \supset z \circ y)$;
„ x je vlastná časť y “:	$x \ll y =_{df} x < y \wedge y < x$;
„ x je disjunktné s y “:	$x \mid y =_{df} \sim x \circ y$.
„Súčet“ dvoch indivídií:	$x + y =_{df} (1z)(\forall w)(w \circ z \equiv (w \circ x \vee w \circ y))$.
„Súčin“ dvoch indivídií:	$x y =_{df} (1z)(\forall w)(w < z \equiv (w < x \vee w < y))$.
„Komplement“ indivídua:	$\sim x =_{df} (1z)(\forall w)(w < z \equiv w \mid x)$.
„ x je atomárne indivíduum“:	$Ax =_{df} (\forall y) \sim y \ll x$.
„Identita“ dvoch indivídií:	$\bar{x} = y =_{df} (\forall z)(z \circ x \equiv z \circ y)$.

Axiómy SA:

- (A1) $x \circ y \equiv (\exists z)(z < x \wedge z < y)$;
 (A2) $(\exists z)(z = x + y)$;
 (A3) $(\exists z)(z = -x) \equiv (\exists y)(y \mid x)$;
 (A4) $(\forall x)(\exists y)(Ay \wedge y < x)$.

Axióma (A4) zaručuje, že všetky indivídiá sú konštruované pomocou niektorých zo zavedených operácií tohto systému z atomárnych prvkov. Axiómy (A2) a (A3) postulujú existenciu indivídií, ktoré sú výsledkom aplikácie uvedených operácií na indivídiách.

K tomuto všeobecnému aparátu SA je priradený špeciálny pojem reprezentujúci príznaky čiže *qualia*. Goodman definuje na qualiách usporiadanie, uvádzajúc predikát zhodnosti „M“, v zmysle „nie je pozorovateľne rôzne od“. Pomocou tohto predikátu je zavedený rozklad qualií na kategórie. M je netranzitívne, a teda neimplikuje identitu. Dve qualia sa môžu navzájom *zhodovať*, pričom nemusia byť identické. Identické sú práve vtedy, keď sa zhodujú s tými istými qualiami:

$$Qu x \supset (x = y \equiv (\forall z)(Mxz \equiv Myz)).$$

Napríklad dva odtiene zelenej farby sa môžu navzájom zhodovať a byť pritom rôzne, pretože existuje tretí odtieň, ktorý sa zhoduje iba s jedným z nich. Pritom pojem zhodnosti je rezervovaný v SA iba pre qualia.

Popri qualiách sa v systéme SA nachádzajú minimálne konkrétne entity, tzv. *konkréta*. Konkréta sú konštruovateľné pomocou relácie „byť na“, definovanej na qualiách, ako aj na sumách qualií.

$$cw \equiv (\forall x)(\sim Wxw) \wedge (\forall y)(\forall z)(y + z < w \wedge y \mid z \wedge Wyz)$$

V systéme SA je odvoditeľné tvrdenie

$$Qu x \supset (\forall y)(\sim y \ll x)$$

vychádzajúce, že qualia sú atómy nemajúce žiadne časti.

Pojmy tvaru a veľkosti sa líšia od pojmov ako „miesto“, „farba“ a „čas“, ktorých inštancie tvoria základné prvky systému v dvoch hlavných rysoch: po prvé, zatiaľ čo napríklad každá časť červeného indivídua je červená a časti indivídua nachádzajúceho sa v istom momente sa tiež vyskytujú v tomto momente, časti štvorca nie sú

všetky štvorcové a nie všetky časti dlhého individua sú dlhé. Po druhé, ako tvar, tak aj veľkosť sú v istom zmysle odvodené vlastnosti. Keď je známe, aké miesto v akom čase uvažované individuum zaberá, vie sa aj to, aký má tvar a akú veľkosť, nie však naopak. Preto jazyk tohto systému obsahuje predikáty tvaru a veľkosti, nie však mená pre tvary a veľkosti, a preto tu vystupuje binárny predikát „Z“ vo význame: „má takú istú veľkosť ako“.

Dôvodom, pre ktorý uznáva Goodman za objekty svojho systému farby, nie však tvary, je nahradenie pojmu triedy reláciou celok-časť a prípustnosť iba tých objektov, ktoré sú konštruovateľné ako zjednotenia časových prierezov predmetu. To je podľa Dummetta v jeho kritickej analýze Goodmanovej práce *The Structure of Appearance* [4] dôkazom, že logika tried popri všetkých jej problémoch podáva vierohodnejší obraz spôsobu formovania pojmov ako logika postavená na relácii celok-časť.

Základným stavebným kameňom Goodmanovej filozofie bol nominalizmus. Táto záľuba v nominalizme ho viedla spolu s Henrym Leonardom [13] k vytvoreniu a aplikovaniu kalkulu individuí ako aj k neskoršej spolupráci s W. V. Quinom, ktorej vyvrcholením bola ich spoločná štúdiá *Steps toward a Constructive Nominalism*. Snažili sa v nej ukázať, ako možno mnohé matematické pojmy rozvinúť na čisto nominalistickej báze. Ich pozícia je tu rovnako finitistická ako nominalistická, ale, ako neskôr zdôraznil Goodman ([8], 154), hoci je finitizmus s nominalizmom spriaznený, nie je s ním totožný ani nie je jeho nevyhnutnou podmienkou. Hlavný prínos Quina k rozpracovaniu nominalizmu bol vo formulovaní známych ontologických kritérií.

Goodman s Quinom sa od začiatku svojej spolupráce rozchádzali v postulovaní základných princípov nominalizmu. Podľa Quina nominalizmus neprípúšťa žiadne abstraktné, ale iba fyzikálne objekty. Nominalizmus v Goodmanovom chápaní nevyučuje abstraktné entity, ale požaduje, aby všetko, čo je prípustné ako entita, bolo konštruovateľné ako individuum. Podľa jeho názoru treba pri výstavbe systému rozhodnúť, ktoré termíny sme ochotní interpretovať ako denotujúce, a ktoré iba synkategorematicky.

Vzťah a hranica medzi nominalizmom a platonizmom bývajú vymedzené rôznym spôsobom. Benacerraf a Putnam v [1] navrhujú rozlíšenie, podľa ktorého sa nominalista s platonikom zhodujú v tom, čo možno získať zo základných prvkov, ale nedohodnú sa na tom, čo z týchto prvkov získať nemožno. Pre Goodmana je rozhodujúce, že nominalizmus popiera možnosť vytvoriť pomocou tých istých entít dve rôzne entity. Na druhej strane platonik pripúšťa neobmedzený postup tvorenia tried z elementárnych prvkov, ako aj triedy tried, čo mu umožňuje tvoriť rôzne entity z tých istých prvkov. A tu je práve deliaca čiara medzi platonizmom a nominalizmom, ktorý odmieta rozlišovať entity bez rozlíšenia ich obsahu. Toto obmedzenie vytvára na druhej strane príbuznosť medzi nominalizmom a extenzionalizmom, ktorá vychádza zo spoločnej averzie k množeniu entít. Pre extenzionalistu sú dve entity totožné vtedy, keď sa dajú rozložiť na tie isté entity. Extenzionalistické obmedzenie tvorenia entít je teda špeciálnym prípadom oveľa prísnejšieho nominalistického obmedzenia. Na rozlíšenie nominalistického od platonistického systému je

dôležité poznať generujúcu reláciu systému, a teda aj to, ktoré prvky sú jeho atómami.

Na námietku, že nominalizmus, tvoriac celky namiesto tried individuí, si často vynucuje uznanie rozptýlených a heterogénnych konglomerácií za individuá, Goodman odpovedá, že táto námietka vychádza z rozšírenia aplikácie termínov ako „časť“, „celok“ a „individuum“ mimo oblasti dobre vymedzených priestorovo-časových súvislých celkov. Predovšetkým však zdôrazňuje, že terminológia systému je z hľadiska klasifikácie systému ako nominalistického či platonistického irelevantná.

Tvorenie svetov

Goodman sám charakterizuje svoju filozofiu ako *irealizmus*. Irealizmus však nie je podľa neho doktrínou, ktorá by nič, či dokonca všetko považovala za nereálne, ale znamená „skeptickú, analytickú, konštruktivistickú orientáciu“ ([12], 1). Tá vidí „svet“ rozložený na verzie tvoriace svety, ontológiu považuje za „miznúcu“ a skúma tvorbu správnych verzii a dobre vybudovaných svetov.

Základnou pojmovou jednotkou v Goodmanovej teórii tvorenia svetov je „verzia“. Tento pojem zahŕňa v sebe tradičný koncept vedeckej teórie, jeho obsah je však oveľa širší. Aj keď primárnym typom verzie je systém jazykových znakov vybudovaný podľa určitých pravidiel, podľa Goodmana je rovnocenným poznávacím prostriedkom systém vytvorený pomocou obrazov, tónov a pod. Jeho hlavná téza znie: „My budujeme verzie a správne (pravdivé) verzie tvoria svety.“

Z tejto tézy vyplýva potom preňho ďalšia poučka: Ak existuje aspoň jeden svet, tak ich je viac. Vychádza pritom z existencie správnych verzii, ktoré sú navzájom nezlučiteľné, pričom nezlučiteľným správnym verziam zodpovedajú rôzne svety. Goodman pritom neodmieta možnosť redukcie. Redukcia jedného systému na iný môže prispieť k pochopeniu vzájomných vzťahov medzi verziami, ale redukcia v rozumnom chápaní tohto pojmu je podľa neho veľmi zriedkavá a vždy iba čiastočná.

Proces tvorenia svetov má podľa Goodmana tri základné črty:

1. Proces tvorenia svetov, a teda aj proces poznávania je vlastne neprerušným prechodom od jednej verzie k inej verzii. Každý akt poznávania vychádza z nejakej danej verzie a jeho výsledkom je opäť nejaká nová verzia.
2. Žiadna črta žiadneho sveta nie je nezávislá od verzie, v ktorej je tento svet vyjadrený. Neexistuje poznávanie ako také, bez daného konceptuálneho systému.
3. Žiadna pravdivá verzia nie je zlučiteľná so všetkými pravdivými verziami.

Niektoré pravdy sú v zrejmom konflikte. Planéta Zem je v pokoji, obieha okolo Slnka a zároveň sa pohybuje po nejakej celkom odlišnej dráhe – všetko v tom istom čase. Žiadna konzistentná teória – správna verzia – nemôže rešpektovať súčasť platnosť nejakej tvrdenia a jeho negácie, pretože z takejto dvojice je odvoditeľné akékoľvek tvrdenie v uvažovanom jazyku. Spomenuté kontroverzné tvrdenia možno, samozrejme, relativizovať. V uvedenom príklade na heliocentrický, geocentrický, prípadne iný systém. Táto relativizácia však podľa Goodmana problém nerieši, lebo neukazuje, ako sa Zem správa, ale iba to, čo tvrdia tieto dve verzie. Treba

doať to, že tieto dve verzie sú pravdivé. Ale tým sa kontradikcia obnoví. Goodman si kladie otázku, ako sa teda možno prispôbiť tejto situácii, t. j. existencii vzájomne si protirečiacich pravdivých tvrdení bez zrušenia rozdielu medzi pravdou a nepravdou, a odpovedá si: Hoci aj tak, že tieto verzie budeme považovať za pravdivé v rôznych svetoch. Verzie, ktoré nie sú aplikované v tom istom svete, už nie sú v konflikte. Pravdivá verzia je pravdivá v určitom svete, nepravdivá v žiadnom. Pritom rozmanité svety pravdivých verzií sú skutočné svety, nie iba svety možné či „nesvety“ nepravdivých verzií.

Tieto rôzne skutočné svety neumiestňuje Goodman, samozrejme, do toho istého priestoru a času. Priestoročasové usporiadanie je vnútornou črtou jednotlivých svetov a nie je okrem nich ničím determinované. Obvykle, hovorí Goodman, človek používa a myšlienkovu narába iba s jednou verzou sveta v tom istom čase (jav, ktorý H. Putnam nazýva „vnútorným realizmom“), ale pritom často prechádza z jednej verzie do inej. Napríklad fyzik zamieňa podľa potreby svet vlnenia svetom elementárnych častíc. Podľa Goodmana sme teda súčasne monisti, pluralisti aj nihilisti. I keď „nie tak často, ako fúka vietor, ale podľa toho, ako to vyžaduje uvažovaná situácia“.

Pritom svet, ktorý budujeme, nie je tvorený z ničoho, ale je modifikáciou iných svetov. Tento proces začína vždy od nejakého sveta. Tvorenie je v tomto prípade vždy pretváraním. Antropológia a vývinová psychológia, hovorí Goodman, môžu študovať sociálnu a individuálnu históriu tohto procesu, ale skúmanie univerzálneho či nevyhnutného počiatku je lepšie prenechať teológii.

Spôsoby tvorenia svetov

V [12] analyzuje Goodman niekoľko základných operácií, ktoré sa podľa neho zúčastňujú procesu tvorby svetov.

a) Skladanie a rozklad. Značná časť aktov konštrukcie svetov spočíva v oddeľovaní a opätovnom skladaní, rozčlenení na druhy, časti a poddruhy, v analýze charakteristických črt rôznych komponentov, v rozlišovaní rôzností. Na druhej strane ide o skladanie celkov a častí, prvkov a podtried rôznych druhov, o kombináciu rôznych znakov do komplexov a o tvorbu súvislostí. To všetko sa deje aplikáciou pomenovania, zavádzania predikátov, gest, obrazov a pod.

Identifikácia závisí od organizácie entít a druhov. Otázka totožnosti dvoch entít je relativizovaná na uvažovaný svet. Identita či nemennosť je vždy závislá od toho, ako je tento svet organizovaný. Ako ilustráciu uvádza Goodman existenciu rôznych klubov s tými istými členmi a rôzne členstvá toho istého klubu. Pravda, jednotlivé svety sa navzájom odlišujú viac v rovine teoretickej ako v praktickej rovine.

Rovnako opakovanie (napríklad vedeckého experimentu) je relatívne vzhľadom na organizáciu sveta. Svet môže byť heterogénny alebo monotónny – podľa toho, ako sú udalosti triedené do jednotlivých druhov. Úspech opakovaného experimentu nezávisí ani tak od toho, ako sa líši daná situácia od pôvodnej, ako skôr od toho, či sa testuje tá istá hypotéza.

b) *Závažnosť*. Dva svety sa často nelíšia navzájom ani tak v príznakoch či v triedach predmetov a udalostí, ako v ich rozdelení na relevantné a irelevantné druhy. To, čo je relevantné v jednom svete, v tom druhom môže byť postrádateľné. Tento rozdiel je rozdielom v dôraze na isté druhy entít.

Odlíšnosť dvoch verzií, spôsobená rôznym rozložením dôrazu, sa najčastejšie prejavuje v umení. Portréty tej istej osobnosti v podaní rôznych maliarov sú rôzne práve v dôsledku nerovnakého rozloženia dôležitosti osobnostných črt portretovaného u jednotlivých autorov. Prítom stupne relevantností tvoria častejšie hierarchiu ako dichotómiu.

c) *Usporiadanie*. Svety, ktoré sa nelíšia entitami alebo dôrazom, sa môžu líšiť usporiadaním. Usporiadanie je často prestúpené vnímaním a praktickým poznávaním – ako je to napríklad pri usporiadaní farieb alebo tónov. Tvorenie sveta býva sprevádzané radikálnym preusporiadaním. Od zavedeného usporiadania je závislé akékoľvek meranie. Tieto usporiadania nie sú podľa Goodmana v uvažovanom svete nájdené alebo získané, ale sú do tohto sveta zabudované. Usporiadanie sa teda rovnako ako skladba či rozklad a závažnosť celku alebo časti zúčastňuje na tvorbe svetov.

d) *Vynechávanie a dopĺňanie*. Prechod od jedného sveta k inému spočíva často vo vydelení a vynechaní starého materiálu a v jeho nahradení novým materiálom. Ako hovorí Goodman, naša schopnosť ignorovať je nevyčerpatel'ná. Človek nachádza to, čo je prípravený nájsť, a je slepý vo vzťahu k tomu, čo nehľadá. Je to charakteristická vlastnosť každodenného ľudského správania, ako aj ľudskej pamäti. Je to typické pre vedca, ale aj pre umelca. Vedec často vypúšťa niektoré objekty a udalosti zo zorného poľa svojej pozornosti a na druhej strane generalizáciou a indukciou neúplných pozorovaní dopĺňa oblasť svojho výskumu. Príkladom takéhoto vypúšťania je situácia, keď sa nejaký súvislý dej nahrádza sústavou číselných údajov. Príkladom dopĺňania je to, keď sa z nameraných hodnôt pri nejakom experimente zostavuje graf spojitej funkcie. Špecifický prípad dopĺňania vzniká pri vnímaní zdanlivého pohybu, ako je to napríklad pri premietaní animovaného filmu.

e) *Deformácia*. Deformácia môže nadobúdať formu korekcie, ako to býva v prípade fyzikálneho výskumu, alebo formu prekrútenia, preinačenia, napríklad pri karikatúre v prípade umeleckého stvárnenia.

Goodman, pravda, nepovažuje tento súpis spôsobov tvorenia svetov za úplný. Uvedené procesy vystupujú v kombináciách a často sú navzájom zastupiteľné. Tak ako u Goodmana nie je jediný svet, neexistuje podľa neho iba jediný svet svetov.

Konstruktivistická teória pravdy

Z toho, čo sme doteraz povedali o Goodmanovej filozofii, vyplýva, že jeho predstava o pravdivosti nebude môcť vychádzať z korešpondenčnej teórie pravdy. A skutočne, podľa neho nemožno nazerať na pravdu ako na vlastnosť vzťahu verzie a niečoho (napr. sveta) mimo nej, ale ako na niečo charakteristické – jednak pre túto verziu samotnú, jednak pre jej vzťah k iným verziám. Goodman píše: „Verzia sa pova-

žuje za pravdivú, ak sa nepreviňuje proti žiadnemu neoblohnému presvedčeniu ani proti žiadnemu z jej prínefop a poučiek“.

Zdalo by sa, že konštruktívizmu bude najbližšie koherenčná teória pravdy, tradícia ktorej, ako vieme, vedie od Bradleyho a Neuratha k Rescherovi a ktorá za kritériá pravdivosti systému považuje jeho neprotirečivosť a celosťnosť. Goodmanovi však samotná koherencia nepostačuje – a tu sa zhoduje s B. Russellom, nakoľko koherencia nevyučuje situáciu, že chybná verzia by platila rovnako ako správna. Na jeho stanovisku je významné to, že pojem pravdivosti je podriadený pojmu správnosti. Navyše, nie pri každej verzii má zmysel hovoriť o jej pravdivosti; napríklad pri verziách, ktoré sa neskladajú z výrokov.

Jedným zo znakov spomínaného pojmu správnosti je platnosť indukčívnej inferencie. Podmienkou tejto platnosti je existencia určitého formálneho vzťahu medzi vetami a správna kategorizácia. Kategória či systém kategórií nie je ani pravdivý, ani nepravdivý, ale v dôsledku nesprávnych kategórií môže byť indukcia nesprávna bez ohľadu na pravdivosť záveru. Záruku správnosti kategorizácie vidí Goodman v „zakorenení“, čo je zotrvačnosť modifikovaná invenciou.

Indukčívna platnosť je teda jedným z kritérií pravdivosti, ale kľúčovú pozíciu má v uvažovanej teórii pravdy pojem *akceptovateľnosti*. Pravdivosť a akceptovateľnosť nie sú sice totožné, keďže pravda sa považuje za konštantnú a akceptovateľnosť za prechodnú. Ale úplná, konečná akceptovateľnosť má hodnotu stálosti – pravdy. Táto úplná akceptovateľnosť slúži Goodmanovi ako postačujúca podmienka pravdy. A keďže akceptovateľnosť obsahuje indukčívnu platnosť, zahrnujúcu v sebe správnu kategorizáciu, ktorej kritériom je spomínaná zakorenenosť, musíme podľa Goodmana duševnú dispozíciu považovať za súčasť pravdy. Vzhľadom na to, že svety produkujeme my, zmysel pravdy nespočíva v nich, ale v nás, či, lepšie povedané, v našich verziách a v tom, ako s nimi zaobchádzame. Pritom pravda a správnosť môžu byť niekedy v konflikte – keď to, čo potrebujeme, je jasný, ale skôr aproximatívne pravdivý všeobecný zákon, a nie striktné pravdivý, ale informačne preťažený výrok.

Goodmanova predstava pravdy je veľmi blízka antirealistickému prúdu v súčasnej filozofii, ktorého najvýraznejšími predstaviteľmi sú M. Dummett a „renegát“ H. Putnam. Spája ich najmä presvedčenie, že pomocou „metafyzického“ realistického pojmu pravdy sa nedá vybudovať teória vedeckého poznania. Napríklad H. Putnam v [18] odmieta aj kompromisnú formuláciu D. Davidsona, ktorý navrhuje prísťupiť na definíciu, podľa ktorej poznať zmysel nejakého výroku znamená vedieť, za akých podmienok je tento výrok pravdivý. Podľa Putnama je však každá konkretizácia takejto formulácie tautológiou, takže ju nemožno považovať za vysvetlenie porozumenia.

Antirealisti rovnako odmietajú *princíp ekvivalencie* formálnej sémantiky, podľa ktorého povedať o nejakom výroku, že je pravdivý je ekvivalentné s jeho potvrdením. Podľa nich nejestvuje a ani nemôže jestvovať nezávislý test pravdivosti ani *zaručenej potvrditeľnosti*. Podľa Putnama aj Goodmanove myslenie smeruje k verifikacionistickej či „nerealistickej“ sémantike, v duchu ktorej rozumiť jazyku znamená ovládať podmienky zaručenej potvrditeľnosti a správnosti, a nie pochopiť pod-

mienky pravdivosti v starom realistickom chápaní. Pravdivosť v uvedenom zmysle nie je potom nič iné ako idealizácia zaručenej potvrditeľnosti.

* * *

Goodmanov relativizmus, ako aj pluralizmus nadobúdajú v mnohých jeho prácach črtu radikalizmu dovedeného až do krajností. Prejavilo sa to napríklad pri diskusii o fyzikalizme a fenomenalizme. Podľa Goodmana neexistuje privilegovaná báza poznávania. Redukcia zmyslových dát na fyzikálne objekty a javy je podľa neho rovnako rozumná ako redukcia fyzikálnych objektov na zmyslové dáta. Fyzikalizmus, ako aj fenomenalizmus sú prípustné ako výskumné programy, a zároveň neprípustné v postavení „dogmatických monizmov“.

Dobrou ilustráciou krajného relativizmu je spôsob, akým používa pojmy „svet“ a „verzia“. V skutočnosti pojem sveta nikde explicitne nedefinuje a analýza kontextov, v ktorých je použitý, vedie, ako to podrobne dokumentoval J. Scheffler [20], k dvom navzájom konfliktným interpretáciám. Podľa jednej je svet pravdivá (či správna) verzia, podľa druhej ide o ríšu vecí opisovaných správnou verzou. Je, samozrejme, podstatný rozdiel v tom, či sa hovorí o tvorbe sveta v prvom, alebo v druhom význame tohto slova. V tom druhom prípade ide o ťažko pochopiteľnú a neprijateľnú predstavu, a to nielen pre „metafyzického“ realistu. Napriek tomu Goodman [10] trvá na prípustnosti teórie tvorenia svetov v oboch uvedených významoch. Pojmy sveta a verzie sú podľa neho v uvažovanom kontexte navzájom zameniteľné.

Z tohto radikálneho odmietania akéhokoľvek predpokladu stojaceho mimo myšlienkového aktu konštrukcie vyplýva aj Goodmanova téza, že dve konzistentné navzájom si protirečiacie verzie tvoria dva rôzne svety. Pritom ak si predstavíme situáciu známu z logiky neostrých termínov, kde sa výrazové prostriedky dvoch verzí (vedeckých teórií) líšia iba stupňom ostrosti či tolerancie na omyl, je zrejmé, že môžu existovať dva navzájom si protirečiacie opisy (verzie) toho istého sveta.

LITERATÚRA

- [1] BENACERRAF, A. – PUTNAM, H. (1964): *Philosophy of Mathematics*. Prentice-Hall.
- [2] BREITKOPF, A. (1978): Axiomatisierung einiger Begriffe aus Nelson Goodmans *The Structure of Appearance*. *Erkenntnis* 12, 229 – 247.
- [3] CARNAP, R. (1928): *Der Logische Aufbau der Welt*. Berlin.
- [4] DUMMETT, M. (1978): Constructionalism. In: *Truth and Other Enigmas*. Harvard UP, Cambridge, 50 – 65.
- [5] DUMMETT, M. (1978): Nominalism. In: *Truth and Other Enigmas*. Harvard UP, Cambridge.
- [6] FARRELL, R. (1974): Michael Dummett on The Structure of Appearance. *Synthese* 28, 233 – 249.
- [7] GOODMAN, N. (1956): A World of Individuals. In: *The Problem of Universals*. University of Notre Dame Press.
- [8] GOODMAN, N. (1972): *Problems and Projects*. The Bobs-Merill Comp.

- [9] GOODMAN, N. (1956): The Revision of Philosophy. In: *American Philosophers at Work*. NY.
- [10] GOODMAN, N. (1980): Reply to I. Scheffler. *Synthese* 45, č. 2.
- [11] GOODMAN, N. (1977): *The Structure of Appearance*. (3. ed.), D. Reidel PC.
- [12] GOODMAN, N. (1978): *Ways of Worldmaking*. The Harvester Press.
- [13] GOODMAN, N. – LEONARD, H. (1940): The Calculus of Individuals and Its Uses. *Journal of Symbolic Logic* 5.
- [14] GOODMAN, N. – QUINE, W. V. (1947): Steps Toward A Constructive Nominalism. *Journal of Symbolic Logic* 12.
- [15] HACKING, I. (1988): The Sociology of Knowledge about Child Abuse. *Noûs* 22, č. 1.
- [16] HEMPEL, G. (1980): Comments on Goodman's Ways of Worldmaking. *Synthese* 45, č. 2, 193 – 199.
- [17] KÜNG, Q. (1993): Ontology and the Construction of Systems. *Synthese* 95, 29 – 53.
- [18] PUTNAM, H. (1979): Reflexions of Goodman's Ways of Worldmaking. *Journal of Philosophy* 76, č. 11, 603 – 618.
- [19] QUINE, W. V. (1975): On Empirically Equivalent Systems of the World. *Erkenntnis* 10, č. 2.
- [20] SCHEFFLER, I. (1980) The Wonderful Worlds of Goodman. *Synthese* 45, č. 2.
- [21] SZOMOLÁNYI, J. (1989): Konštruktivistická filozofia N. Goodmana. *Filozofia* 44, č. 5, 593 – 604.